

КРИМІНАЛІСТИЧНА МЕТОДИКА: ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ З ІНШИМИ

FORENSIC METHODOLOGY: BUSINESS RELATIONSHIP WITH OTHER CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS

Малярова В.О.,

доктор юридичних наук, доцент,

*професор кафедри криміналістики, судової медицини і психіатрії
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Статтю присвячено деяким питанням формування й застосування криміналістичних методик. Проаналізовано різні погляди на структуру окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. Розглянуто питання співвідношення криміналістичної та кримінально-правової характеристик. Зроблено висновок, що ні кримінально-правова, ні кримінологічна, ні інші характеристики злочинів не здатні охопити цілу низку ознак, що мають важливе значення для формування й реалізації криміналістичних методик.

Ключові слова: розслідування злочинів, криміналістична характеристика, кримінально-правова характеристика, окремі види злочинів, криміналістична методика.

Статья посвящена некоторым вопросам формирования и применения криминалистических методик. Проанализированы различные взгляды на структуру частной криминалистической методики расследования преступлений. Рассмотрены вопросы соотношения криминалистической и уголовно-правой характеристик. Сделан вывод, что ни уголовно-правовая, ни криминалистическая, ни другие характеристики преступлений не способны охватить целый ряд признаков, которые имеют важное значение для формирования и реализации криминалистических методик.

Ключевые слова: расследование преступлений, криминалистическая характеристика, уголовно-правовая характеристика, отдельные виды преступлений, криминалистическая методика.

The article is devoted to some issues of formation and application of particular criminalistics methods. We analyzed different points of view on the structure of particular criminalistics methods. The questions of the relation of criminalistics and others characteristics. The following conclusions: neither criminal law nor the criminological or other characteristics of the crime are not able to reach a number of features that are important for the formation and implementation of criminalistics methods.

Key words: crime investigation, criminalistics characteristics, criminal law characteristics, certain types of crime, forensic technique.

Розслідування злочинів як процес встановлення об'єктивної істини в справі, а отже, як один із різновидів пізнавальної людської діяльності, підпорядковується загальним закономірностям руху пізнання від явища до суті, від зовнішніх зв'язків до досягнення глибинних, корінних зв'язків і відносин між явищами. Подія злочину, встановлення якого є найважливішою метою досудового розслідування, являє собою один із матеріальних процесів дійсності, тому взаємно зумовлюється іншими процесами, подіями та явищами, позначається в них та є відображенням певних процесів і явищ. Ці зміни є результатом взаємодії події, явища та середовища. За ними ми можемо говорити про зміст події. Щодо процесу доказування зміни в середовищі як результат відображення в ньому події злочину є доказом цієї події, тобто тими фізичними даними, за допомогою яких можна судити про обставини злочину. Будь-яка подія злочину позначається на навколишньому середовищі, саме тому процес виникнення доказів носить повторюваний і стійкий характер, є закономірним [1, с. 3].

Способи вивчення будь-якого об'єкта чи явища визначаються властивостями цього об'єкта. Методика розслідування окремих видів злочинів, фактично будучи окремим випадком пізнання, визначається насамперед особливостями самих злочинів. Особли-

вості злочинів окремих видів, що мають криміналістичне значення, тобто значення для слідчої практики й розробки наукових рекомендацій, відображаються у відповідних окремих криміналістичних методиках. Розслідування злочинів – специфічна пізнавальна й організаційно-тактична діяльність, сутність якої обумовлюється особливостями формування доказової інформації та встановленим законом порядком її отримання [2, с. 255]. Вивчення судово-слідчої практики, розроблення криміналістичної характеристики злочинів, а також окреслення моделі механізму злочинної події дозволяють інтегрувати ці різні за характером дані до єдиної пізнавальної за змістом структури, якою є криміналістична методика. Використання методичних знань дозволяє оптимізувати діяльність слідчого та забезпечити всебічне, повне й неупереджене дослідження всіх обставин злочину (згідно із ч. 1 ст. 94 Кримінального процесуального кодексу України), необхідне для прийняття правильних і законних рішень як на різних етапах розслідування, так і в кримінальному провадженні в цілому.

Проблеми формування й насичення методик розслідування злочинів ставали предметом наукових криміналістичних пошуків, зокрема, у роботах В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, О.М. Васильєва, І.О. Возгріна, А.Ф. Волобуєва, В.К. Гавла, І.Ф. Герасимова,

В.А. Журавля, Н.І. Кліменко, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, Г.А. Матусовського, В.О. Образцова, М.В. Салтевського, М.О. Селіванова, В.Г. Танасевича, В.В. Тіщенко, В.Ю. Шепітька, Б.В. Щура, М.П. Яблокова та інших учених. Водночас багато проблем криміналістичної методики залишаються не розробленими або належать до дискусійних положень. Статтю присвячено вирішенню окремих питань, пов'язаних із наповненням криміналістичної методики даними, отриманими в результаті проведеного аналізу.

Загальне, типове в злочинах, істотне в кримінально-правовому сенсі позначається на нормах кримінального права, зокрема, у вигляді загального поняття й ознак складу злочину, обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, тощо. Норми кримінального права надають ознаки злочинів високого ступеня узагальнення. З огляду на них криміналістика виділяє багато інших обставин злочинів, менш типових, проте істотних у криміналістичному плані.

Саме особливості злочинів окремих видів, наповнення криміналістичної характеристики є тим спільним, що властиве злочинам цих видів, має криміналістичне значення, відбиває прояв окремих закономірностей, повторюється у відповідних злочинах та слугує передумовою для розробки методик розслідування злочинів окремого виду.

У межах окремого виду злочинів криміналістична характеристика виділяє способи, сліди, злочинні зв'язки тощо, що є типовими для окремих груп, різновидів злочинів. Саме ці ознаки є основою для побудови окремих криміналістичних методик. Для слідчої практики дуже важливо, щоб криміналістична характеристика охоплювала більшу кількість тією чи іншою мірою типових ознак злочинів, які мають криміналістичне значення. У ній можуть відбиватися також поодинокі обставини, якщо є підстави вважати, що вони будуть повторюватися (наприклад, під час вчинення злочину новим, раніше не відомим способом). Поряд із видовими вирізняються також міжвидові криміналістично значущі ознаки, що відображають закономірності, загальні для різних видів злочинів. Ці закономірності є основою для видових криміналістичних характеристик та в сукупності можуть розглядатися як загальна криміналістична характеристика цих видів злочинів.

Методику розслідування не можна розглядати як прикладний додаток до конкретного розслідування, застосування якого дозволяє автоматично розв'язати всі наявні питання. Від слідчого, який розслідує конкретний злочин, цілком залежить вирішення питання, як пристосувати рекомендації методики до особливостей конкретного кримінального провадження. Тому безумовно правильним є твердження, що розслідування – це цілком творчий процес.

Будь-яка окрема криміналістична методика має стійку структуру. Конструктивна єдність структури окремих криміналістичних методик забезпечує ефективність їх практичного застосування за збереження внутрішньої самостійності й багатоваріантності. Крім того, єдина структура повною мірою за-

безпечує послідовність і повноту вирішення завдань, які постають на кожному етапі розслідування.

У більшості джерел наукової й навчально-методичної літератури з криміналістики структура окремих криміналістичних методик наводиться як така, що складається з низки елементів: криміналістичної характеристики; обставин, що підлягають встановленню; опису типових слідчих ситуацій і відповідних їм програм розслідування; особливостей процесу висунення версій і планування дій слідчого на різних етапах розслідування; особливостей тактики окремих слідчих (розшукових) дій; специфіки профілактичної діяльності слідчого тощо [3, с. 133–139].

Варто звернути увагу, що деякі з названих елементів зустрічаються в різних інтерпретаціях, проте фактично це не змінює їх зміст [4, с. 138–222]. Принципових заперечень така структура не викликає ні в кого з учених, коло наукових інтересів яких зосереджується на дослідженні проблем криміналістичної методики. Однак спостерігається неоднозначне ставлення до можливості залучення до вказаного інформаційного ресурсу даних інших наукових характеристик, зокрема й кримінально-правової та кримінологічної. Тому спробуємо вирішити цю теоретичну проблему.

Здійснюючи розробку методики розслідування певної групи злочинів, варто мати об'єктивну інформацію, яка дозволить виділити їх специфічні властивості й ознаки. Узагальнення та аналіз злочинної діяльності й практики розслідування дозволяє отримати докладну характеристику суспільно небезпечних діянь окремого виду. Злочин, будучи за суттю актом взаємодії людини з навколишнім середовищем, містить сукупність ознак, які характеризують зовнішню та внутрішню природу протиправної діяльності. Сукупність цих ознак може піддаватися дослідженню не лише в криміналістичному, а й у кримінально-правовому, кримінально-процесуальному, а також кримінологічному аспектах.

Вивчення спеціальної наукової та методичної літератури з криміналістичних методик дозволяє переконатися, що кримінально-правова характеристика конкретного виду злочину прямо або опосередковано розглядається майже всіма вченими, які досліджують це питання. Свого часу О.Н. Колесніченко писав, що положення кримінального права обумовлюють загальну спрямованість методики слугувати точному з'ясуванню, чи мається в розслідуванні дії або бездіяльності конкретного суб'єкта склад злочину, якщо так, то який саме [4, с. 12].

Однак у юридичній літературі існують пропозиції відмовитися в окремих криміналістичних методиках від аналізу кримінально-правової характеристики злочину, натомість заснувавши кримінологічно-криміналістичну [5, с. 35] або соціально-правову [6, с. 24] характеристики злочину. Основним аргументом під час обґрунтування цієї тези наводиться доцільність усунення дублювання деяких положень.

На нашу думку, цей аргумент не є переконливим, адже кримінально-правова характеристика є матеріальною основою всієї методики розслідування, зо-

крема й криміналістичної характеристики злочину. Не викликає також сумнівів особливе значення кримінально-правового поняття злочину, складу злочину й загальних положень, правил і процедур кримінально-правової кваліфікації злочинів для методики розслідування окремих видів злочинів. Проте використання положень кримінально-правової характеристики обмежується специфічними завданнями, які ставляться перед окремими криміналістичними методиками, – розробити й запропонувати рекомендації з організації та провадження розслідування. Їх комплекс діалектично залежить від сукупності факторів, що супроводжують та прямо чи опосередковано впливають на хід розслідування відповідного кримінального провадження.

Тому в межах методики розслідування має надаватися не розгорнута кримінально-правова характеристика злочину, а стисла, адже розробка цієї характеристики не належить до предметної й профільної сфери криміналістичних досліджень. Варто розглядати та зупинятись лише на тих положеннях, які традиційно належать до кримінального права, без яких важко встановити конкретні завдання розслідування й правильно визначити обставини, що підлягають встановленню в кримінальному провадженні. Таким чином, можна підтримати позицію тих фахівців у галузі методики розслідування злочинів, які відносять до елементів методики розслідування дані кримінально-правової характеристики злочину.

Не можна залишити поза увагою також питання про системно-структурну подібність криміналістичної й кримінально-правової характеристик. Відомою є думка поважних класиків криміналістичної науки, що криміналістична характеристика є лише неоригінальним набором окремих кримінально-правових і криміналістичних відомостей, позбавлених новизни [7, с. 274]. Чи це справді так?

Той самий вид злочинної діяльності може бути досліджено з позицій різних наук. При цьому набір ознак, притаманних аналізованій групі, залишається незмінним. Вивчення цих ознак є важливим для отримання результатів дослідження і в криміналістиці, і в кримінальному праві, і в кримінології, і в інших галузях юридичних знань. Тому криміналістика як наука, що розробляє рекомендації для практичної діяльності, не може не розглядати значущі з точки зору кримінального права й кримінології компоненти злочинної діяльності.

Під час формування структурних елементів методики розслідування окремого виду злочинів та відповідної криміналістичної характеристики як інформаційної основи методики з огляду на сутність і вид об'єкта, який вона характеризує, варто враховувати й використовувати ключові кримінально-правові та кримінологічні дані понятійного, соціологічного й психологічного характеру щодо злочину. Інакше зазначена характеристика втратить свої правові, емпіричні та прикладні орієнтири, які вимагають криміналістичного осмислення й опису, та буде позбавленою будь-якого змісту й значення для криміналістики [8, с. 6].

Висловлюючи свою думку із цього приводу, І.Ф. Пантелеєв зауважує, що криміналістична характеристика злочинів містить у собі елементи, які знаходяться за межами кримінально-правової, кримінологічної та інших характеристик злочину [9, с. 460]. Вважаємо таку позицію досить спірною.

До переліку елементів криміналістичної характеристики потрапляють дані про способи підготовки, вчинення й приховування злочинів, особливості обстановки, місця та часу вчинення злочину, особу злочинця й потерпілого, предмет злочинного посягання тощо. Чи можна при цьому стверджувати, що така «основа» є системою суто криміналістичних ознак? Чи можна стверджувати, що дані про спосіб вчинення злочинів, предмет і наслідки посягання, особистісні ознаки злочинців вивчаються лише в криміналістиці? Ні, дослідження цих властивостей є значущим і для кримінального права, і для кримінології, і для інших наук кримінального циклу.

У зв'язку із цим Л.Д. Самігін справедливо зауважує, що включення в криміналістичну характеристику злочинів елементів, які «запозичено» з кримінологічної, кримінально-правової чи інших характеристик, є цілком природним процесом, корисним і виправданим, якщо вони мають криміналістичне значення [10, с. 99].

Тому вважаємо за доцільне вести мову не стільки про самостійну систему криміналістичних ознак злочинів, скільки про вивчення певної сукупності ознак, значимих і для криміналістики, і для інших наук, проте в іншому аспекті, який обумовлюється специфікою цілей і завдань формування відповідної криміналістичної характеристики та окремої криміналістичної методики.

Криміналістична характеристика є специфічною за своєю суттю. Хоча її елементи забезпечують пізнання елементів складу злочину й предмета доказування, вона їх не повторює. Наведення елементів криміналістичної характеристики будується таким чином, що вони несуть інформацію, яка має суто криміналістичне значення: пошукове, орієнтуюче, доказове. Ключові кримінально-правові поняття в криміналістичній характеристиці використовуються лише як правова оболонка для наповнення її криміналістичним змістом.

Висловлюючи власну позицію щодо питання про право на існування криміналістичної характеристики злочину, В.К. Гавло стверджує, що призначенням криміналістичної характеристики злочину залишається надання типової відповіді на питання про те, що та як відбувається в різних ситуаціях підготовки, вчинення й приховування окремих видів злочинів, які сліди чи наслідки вчиненого залишаються саме в цих ситуаціях і чому, якими є їх зв'язки з особистістю злочинця, місцем, часом злочину тощо [11, с. 209].

При цьому вчений категорично говорить, що криміналістична характеристика злочинів не повторює та не зводиться до кримінально-правової й кримінологічної характеристик окремих видів злочинів. Вона являє собою іншу систему типових даних, які через пізнання причинно-наслідкових закономірнос-

тей злочинної діяльності розкривають криміналістичний механізм цієї діяльності, усі дії винних осіб зі вчинення злочинів та ухилення від кримінальної відповідальності.

Можна зробити **висновок**, що ні кримінально-правова, ні кримінологічна, ні інші характеристики злочинів не здатні охопити низку ознак, що мають важливе значення для формування й реалізації криміналістичних методик. До таких ознак належать, зокрема, пов'язані з діями, спрямованими на під-

готовку до вчинення злочину та приховування його слідів, з механізмом слідоутворення тощо. Вони не входять до числа кримінально-правових чи кримінологічних, оскільки не мають правового значення й необхідних змістовних ознак. Відомості, наведені в цих характеристиках, не є однопорядковими й конкуруючими, хоча досить близькі за суттю. Вони призначаються для вирішення різних завдань, є складовими елементами різних систем, тому можуть вивчатися паралельно та в комплексі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Руководство для следователей / под ред. Н.В. Жогина. – М. : Юридическая литература, 1971. – 752 с.
2. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : [монографія] / Б.В. Щур. – Х. : Харків юридичний, 2010. – 320 с.
3. Салтевський М.В. Криміналістика : [підручник] : у 2 ч. / М.В. Салтевський. – Х. : Консум, 2001–. – Ч. 2. – 2001. – 528 с.
4. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : [монографія] / В.А. Журавель. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. – 304 с.
5. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : [лекции] / А.Н. Колесниченко. – Х., 1976. – 28 с.
6. Ведерников Н.Т. Изучение личности преступника / Н.Т. Ведерников // Актуальные направления криминалистической методики и тактики расследования. – М., 1978. – С. 33–38.
7. Кустов А.М. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений и механизме преступления / А.М. Кустов // Научная состоятельность криминалистической характеристики преступления (по материалам криминалистических чтений): информационный бюллетень. – М., 2002. – № 17. – С. 22–30.
8. Белкин Р.С. История отечественной криминалистики / Р.С. Белкин. – М. : НОРМА, 1999. – 496 с.
9. Яблоков Н.П. Криминалистическая характеристика преступлений – важный элемент криминалистической теории и практики / Н.П. Яблоков // Научная состоятельность криминалистической характеристики преступления (по материалам криминалистических чтений): информационный бюллетень. – М., 2002. – № 17. – С. 3–12.
10. Криминалистика : [учебник] / под ред. И.Ф. Пантелеева, Н.А. Селиванова. – М., 1988. – 520 с.
11. Самыгин Л.Д. Расследование преступлений как система деятельности / Л.Д. Самыгин. – М. : МГУ им. М.В. Ломоносова, 1989. – 182 с.